

tijd tegen de 30 miljard Mk.¹ De maatschappelijke stabiliteit deed de linkse en rechtse extremistische stromingen in kracht afnemen. Wel gaf het te denken dat in april '25 de acht-en-zeventigjarige oud-veldmaarschalk von Hindenburg, nationalist in hart en nieren, als opvolger van Ebert tot president gekozen was, maar het leek in de jaren waarin althans in het publiek verzoening gepredikt werd en het maatschappelijk leven zich snel herstelde van de schokken van de oorlogs- en naoorlogs-periode, niet uitgesloten dat een geleidelijk in kracht toenemend democratisch centrum de republiek van Weimar en haar president in het goede spoor zou houden.

Aan die hoop sloeg de diepe economische crisis de bodem in.

De versterkte afhankelijkheid van het kredietgevende buitenland had Duitsland in versterkte mate kwetsbaar gemaakt. Bedrijf na bedrijf moest sluiten of de productie beperken. De honderdduizenden werklozen groeiden aan tot miljoenen: meer dan vijf miljoen begin '31, meer dan zes miljoen begin '32 – geregistreerde werklozen, wel te verstaan; met de niet-geregistreerde er bij overschreed het totaal aantal op het dieptepunt van de crisis zeker de zeven-en-een-half miljoen: rond de helft van de valide mannen liep zonder werk – een ontwikkeling die zich in minder dan drie jaar voordeed en in het gehele land een sfeer van wanhoop deed ontstaan.

De politieke gevolgen waren katastrofaal.

De NSDAP had in de Stresemann-periode een groot deel van haar aanhang verloren, maar een kern bleef Hitler trouw. Deze wist zijn leiderschap aanvaard te krijgen, ook door Noordduitse nationaal-socialisten bij wie in die tijd de gebroeders Otto en Gregor Strasser veel invloed hadden; zij predikten 'anti-kapitalistische' denkbeelden en geloofden daar ook in. Hitler deed dat laatste geen seconde: het verkrijgen van de macht was het enige dat hem interesseerde; bovendien kon geld voor groot-opgezette acties slechts van rechts komen. Bij de voormannen van het bedrijfsleven gold hij evenwel nog als avonturier wiens *Putsch* in München mislukt was: er was weinig behoefte, een zo roerige, zo gediscrediteerde agitator te steunen.

Uit dit politiek isolement werd Hitler in de zomer van '29 gered toen de anti-republikeinse en conservatieve *Deutsch-Nationalen*, sinds kort door de krantenkoning Hugenberg geleid, een alliantie met de Nazi's sloten om gemeenschappelijk actie te voeren tegen de jongste regeling voor de herstelbetalingen die Duitsland nog verrichten moest: voor het eerst kwam Hitler in een gezelschap dat, hoe rancuneus, chauvinistisch en kortzichtig ook (of misschien juist daardoor), in Duitsland bij velen, en zeker in de kringen van het bedrijfsleven, als 'fatsoenlijk' gold. Het bondgenootschap gebruikte hij

¹ A. Bullock: *Hitler, a study in tyranny* (1952), p. 127-28.